

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

TASAVVUF VE TENKİT

Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2014. (261 sayfa)

MÜCAHİT YAVUZ

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tasavvuf adına yanlış bir kanaat olan özgür düşüncenin, itirazın, eleştirinin olmadığı, taklit ve taassubun hâkim olduğu görüşü yaygındır. Fakat bu görüşü tasdik eden misaller olsa da bunun mutlak doğruluğu söylenemez. Bu eserin buradan hareketle tasavvufun eleştiri ve yoruma açık oluşunu, hür iradeye ve düşünceye imkân verdiğini ortaya koymak amacıyla kaleme alındığı görülmektedir.

Müellif eseri giriş ve üç bölümde teşekkül etmiştir. Giriş bölümünü incelediğimizde tasavvufun dayanağı, tasavvufa yönelik içten ve dıştan gelen tenkitler ifade edilmiştir. Sûfîlerin kendi nefislerini kötüler, tevbe makamı, sâfinin her insan gibi nefis-i emmâreye sahip oluşu gibi unsurlara yer verilmiştir. Ayrıca insanın sadece kendine kötülük yapabileceği hususu ve her insanda olan nefsanî arzular dile getirilmiştir. Sûfîlerin dinin hükümlerine ve ahlâk kurallarına ters düşen bir yanlış ve haksızlığa karşı olduğunu ve bunu ortadan kaldırma mesuliyetinde bulunduğunu ifade ederek müellif hem tasavvufa zemin oluşturmuş hem de karşılaştırmalarla tenkitlere çözümler sunmuştur.

Müellif tasavvufu diğer İslâmî ilimlere nazaran hür irade ve düşünceyi beyan edebilmeye daha çok imkân verdiği için özel bir zemine oturtmuştur. Aynı zamanda sûfîlerin de kendilerini eleştirebildikleri ve sorgulama yapabildikleri bir konu çerçevesi ortaya koymuştur. Müellif sûfîlerin aslında sûfî olmayanların kendilerine eleştirilerinden daha etkili ve kapsamlı eleştiriye kendilerine yapabildikleri hususunu da eserinde ifade etmiştir. Bir konunun ne olduğunu bilmekle beraber, ne olmadığını da bilmek o konuyu hakikî manada öğrenebilmek için oldukça önemlidir. Bu nedenle sûfîlerin özeleştiri, sorgulama ve nefis tezkiyesi yapmaları gerektiği ifade edilmiştir. Müellif sadece bunlarla kalmamış sûfîliğin mahiyeti ve hakikatiyle ilgili birçok değerlendirme, çözümleme ve izahatta bulunmuştur. Esas amacı zaten sûfîliğe isnat edilen zaaf ve kusurlar gibi menfi taraflar söz konusu edilerek onun olumlu tarafını gözler önüne sermektir. Hususu bir de bu açıdan görmek, bu yaşam tarzını daha iyi tanıyıp idrak edebilmektir.

Eserin ilk bölümü eleştiri ya da diğer bir ifadeyle tenkit hakkında bilgilendirmelerde bulunuyor. Müellif bu bölüme tenkidi temellendirerek başlıyor. Tenkit aslında bilimin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunun sonucunda tenkitle karşılaşmamız oldukça doğal bir durumdur. Biz insanlar bazen eleştiriye tahammül edemeyebiliyoruz. Oysa ki müellif burada tenkidin olumlu sonuçlarından bahsetmiştir. Tenkit bir bilimi ya da buna dair araştırmaları birtakım hatalardan hırsafelerden korur. Tenkit neticesinde bilim ve bilimsel çalışmalar hatalardan arınır ve gelişimini sürdürmeye devam eder. Bu sebeple eleştiri ile karalama, kötüleme, aşağılama karıştırılmamalı. Bu bölüm giriş kısmında tasavvufa dair bilgilendirmenin akabinde tenkit kavramını tanıtmayıyla gayet olması gerektiği gibidir. Çünkü bir mevzu anlatmadan önce kavramları tanımak ve zihninizde doğru yerlere oturtmak idrakin daha sağlıklı olabilmesi için atılması gereken ilk adımdır.

Müellif nelerin tenkit, nelerin olmadığına dair açıklayıcı karşılaştırmalar yaparak tenkit yani eleştiri için güzel bir çerçeve oluşturmuştur. Ayrıca müellifin eserinde tenkidin üslûbuna dair şu örnekleme oldukça güzel ve yerindedir: "Abbasi halifesi korkunç bir rüya görür. Uyanınca bir yorumcu çağırır ve bu rüyayı tabir etmesini ister. Rüya yorumcusu "Üzgünüm" der ve yoruma başlar: "Annen, baban, eşin, kardeşlerin ölecekler, sonra da sen! Rüyanın yorumu bu..." Halife yorumcuyu kapı dışarı ettikten sonra başka bir yorumcu çağırır ve rüyayı tabir etmesini söyler. Yorumcu "Sultanım! Tebrik ederim." der ve yorumunu sunar: "Sen annenden, babandan, eşinden, kardeşinden daha uzun ömürlü olacak, daha çok yaşayacaksın." Halife sevinir ve yorumcuyu ödüllendirir. Aslında önceki yorumcu da aynı şeyi anlatmıştı ama sunumu becerememiş, ölçüyü

ayarlayamamıştı. Kullanılan üslup hem nazik ve edebe uygun, hem ölçülü ve dengeli, hem de etkili ve caydırıcı olmalı, muktezâ-yı hâle uygun düşmeli.”(s.46).

Eserde eleştiri kavramıyla ilgili meselelerin örneklerle açıklanması kolaylık sağlamakta ve okuyucunun meseleleri daha iyi kavrayabilmesine yardımcı olmaktadır. Öğrencinin öğretmenini, askerin komutanını, memurun amirini gelişigüzel eleştiremezliği tasavvuftaki şeyh-mürîd ilişkisine nispet edilerek güzel bir şekilde işlenmiştir.

Meşâyih tenkidi başka, mürîdi, ihvânı, dervîşi, sûfî tarikat veya cemaati tenkid başkadır. Üstelik tarikat teşekkülünü veya tekke müessesesini tenkid de başkadır. Fakat bu eserde müellif tarikat, tekke konularını ve bunların meşâyih, ihvân gibi unsurlarla ilişkisini ve bağlantısını yeteri kadar incelememiştir.

Tenkitle değerlendirilirken münekkîdin bilgisinin eksikliği, hatalı bilgisi, başkalarına karşı yaşayabileceği rekabet duygusu, başkalarından üstün olma, önde olma arzusu, çekememezlik, kıskançlık gibi muhtemel duygular her daim dikkate alınmalıdır. Sûfîler âriflerin baş olma gibi bir arzuya sahip olmadıklarını ve zihinlerine en son gelecek şeyin olduğunu ifade ederler. Oysaki insanlar bu duyguları ister istemez yaşayabilirler ve bu sebeple diğer insanlar gibi onlar da bu duygulara sahiptirler.

Sûfîler, sûfîliğe dair unsurları ve diğer sûfîleri, iyi niyetle ve olumlu bir tavırla belli bir miktarda sorgulamış ve tenkid etmiştir. Müellif eserindeki ifadelerinde bu iç tenkidin tasavvufî yaşama olumlu tesîrde olduğunu ve aynı zamanda bu yaşam tarzının gelişmesine ve devamiyetine pozitif yönde katkı sağladığını belirtmiştir. Kalben geniş ve ufken açık olan gönül ehli bu tenkit ve tartışmalara hoşgörü gösterecek ve olumlu yaklaşacaktır.

Müellif tasavvufa yöneltelen eleştirilerden önemli olan bazılarına öz bir şekilde eserinde yer vermiştir. Ayrıca bunun haricinde tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimlere yönetilen eleştirilere de yer verilmesi tenkidin sadece tasavvufa mahsus olmadığını göstermekle beraber bu ilimlere yöneltelen eleştiriler hakkında bilgiler de vermektedir.

Eserin ikinci bölümünde müellif tasavvuf tarihinde eleştirel yaklaşımları ele almıştır. Erken dönem sûfîlerindeki eleştiriyle başlayan bölümdeki dikkate değer ve düşündürücü bir kısmı paylaşmak gerekirse: “Ebu’l-Hasan Bûşencî (ö.348/959): Bu zat fütüvvet ehli, ilim sahibi, dürüst ve dindar Horasanlı bir sûfîdir. Onun “Tasavvuf nedir?” sorusuna verdiği cevap çok düşündürücüdür: “Bugün tasavvufun adı var, hakikati yoktur; daha önce hakikati vardı ama adı yoktu.” (s.73). Müellif eserin bu kısmında sûfî yazarlardaki eleştirileri kaleme almıştır ve bununla beraber teferruat ve usûldeki hatalara değinmiştir. Hâris el-Muhâsibî, Hakîm Tirmizî, Abdülkerîm Kuşeyrî, İmâm Gazalî, Mevlana gibi yirmi ismi eleştirileri yönünden incelemiştir. Çok kapsamlı olmasa da bunları bir arada ve öz olarak vermiş olması da okuyucuya ilk aşamada yeterli malumat sağlamış olmaktadır. Müellif ayrıca son dönem sûfîlerinden Kuşadalı İbrâhîm Halvetî, Hüseyin Vassâf, Mehmed Şemseddîn ve Mehmed Zahid Kotku sûfîlerine olan eleştirilere de yer vermiştir. Son olarak da bu bölümde birbirine muhalefet eden Bâyezîd-i Bistâmî, Cüheyd-i Bağdadî, İbn Sâlim ve Hallâc-ı Mansûr gibi sûfîlere de değinmiştir.

Eserin son kısmı olan üçüncü bölüme geldiğimizde ise müellifin eleştiri konusu olan bazı temel meseleleri ele aldığı görülmektedir. Bu bölümde ilk olarak akıl hususuna değinerek sûfîlerin akla önem ve değer vermediklerine dair yaygın kanaate ve buna karşı olan görüşlere yer vermiştir. Daha sonrasında ise sûfîlerin ilme değer vermediklerine dair ileri sürülen görüş hakkında ifadelerde bulunmuştur. Hatta bu kısımda geçen birkaç satır dikkate şayândır: “Sehl b. Abdullah, “Beyaza siyah

mürekkebi dökün, çünkü zâhirî ilimleri terk edip de zındık olmayan birini görmedim.” Demişti. Yine o, bu konuda “Allah’a giden en iyi yol ilim yoludur, ilim yolundan saparsan şaşkın bir hâlde karanlığa adım atmış olursun, bir daha kırk gün buradan çıkamazsın.” demiştir.” (s.199).

Şathiyye, türrehât, tâmmе tasavvufa karşı olanlarca hatta mutasavvıflar tarafından da tenkid edilen kavramlardır. Oysa mutasavvıfların başlangıçtan beri dine ve akla aykırı düşen ifadelerde bulunmadıklarını müellif eserinde dile getirmiş ve bu husus hakkında da bilgilendirmelerde bulunmuştur. Eserin devamına baktığımızda ise müellif sûfîlerin ve velîlerin mutlak olarak hatasız, günahsız olmadığına ve masumiyet hususuna değinmiştir. Bölümde son olarak sûfîlerle ilgili iddia, taklit, zühd, tevekkül, post kavgaları gibi hususlar hakkında kısa başlıklar da bulunmaktadır. Müellif bazı kısımlarda dörtlüklere de yer vererek esere edebî bir hava da estirmiştir. Bunlar hem konuyu desteklemiş hem de metni zenginleştirmiştir.

Müellif tüm bölümlerin sonunda eleştirilerde kullanılan bazı ifadeleri iki sayfada açıklama isteğinde bulunmuştur. Bu kısmın yeterli olduğu tartışılır olmakla birlikte daha kapsamlı olması iyi olabilirdi. Ama zannedilir tasavvufa ve tenkide dair ilk başvurulacak eser olmaması, bu alanda bilgilenmeye çalışan okuyucunun belli bir düzeyde oluşu varsayılmış olabilir.

Sonuç olarak İslâm dini kolay anlaşılabilir ve uygulanabilirdir. Hz. Peygamber Müslümanlar için bir rehber, bir uygulayıcıdır. Hz. Peygamberi daha iyi anlamak, uygulananları daha güzel tatbik edebilmek adına gayret gösterenler vardır. Kur’an’ın düşünmeye, akletmeye, tefekküre teşvik etmesi farklı fikir ve görüşleri ortaya çıkarmış ve bunlar sistemleşerek mezhep ve tarikat adını alarak varlıklarını devam ettirmiştir. Birçok âlim, arif, bilge kişilik ile büyük bir kültür meydana gelmiştir. Bu kültürden isteyen her Müslümanın faydalanması hakkıdır. Tasavvuf bir yoldur, bir tercihtir. İşte bu nedenle tercih edenlerle, tercih etmeyenler arasında eleştiri olması da gayet doğaldır. Hatta tercih edenlerin de iç eleştirisi gayet doğaldır. Bu eser bize tenkidin yani eleştirinin ne olduğu ve tenkide konu olan tasavvufun ne olduğunu anlamada başvurulacak eserlerden biridir. Özellikle tasavvuf alanında akademik çalışmalarda bulunan ve ilahiyat alanında çalışan tüm araştırmacılar, öğretmenler ve öğrenciler için istifade edilebilecek bir kaynaktır. Ayrıca bu konularda bilgilenmek isteyen tüm Müslümanların istifade edebileceği ve çok ağır bir dile sahip olmayan bir eserdir.

